

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala. 35). Gidlunds förlag, Hedemora 1997 (287 s.).

När talet faller på översiktverk sker inte sällan ett anmärkningsvärt rollbyte. De som inte fått vara med och deras ombud överskattar ofta betydelsen av dessa framställningar och tillmäter närvaro, utrymme och värderingar där en himmelskriande stor roll. De som själva varit med om att skriva översikten borde ju vara smickrade av att de på detta sätt tillmätas ett så väldigt inflytande. Men i själva verket brukar de tvärtom nedvärdera sin egen insats. I medvetande om hur många tillfälligheter som styrt tillkomsten vill de inte förknippas med utövande av millimeterättvisa.

Båda parter har väl ungefär lika fel för sig. Deras olika sätt att se påminner om vad som gäller för kritikern och den kritiserade diktaren. Men det finns en avgörande skillnad: översiktsverket är så mycket mera långlivat än tidningen och tidskriften. Det står i bokhyllan. Det kan spela en roll i decennier framöver. Det kan slutgiltigt avgöra vilka författare som ska stå i eftervärldens hylla, vad som blir kanon.

I motsats till alla oss andra som inte sällan nyttjar översiktsverken enbart som fond – och ofta som en kontrastskapande mörk fond – när vi ska teckna våra egna ljusgestalter har Anna Williams valt att ta ett större grepp. Hon har satt sig före att klara ut den plats som kvinnliga svenska författare fått i litteraturhistoriska översiktsverk från *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1916) till den under innevarande decennium färdigställda *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Det är en tacksam uppgift som väl platsar inom den större ram inom vilken en krets av Uppsalaforskare är i färd med att kartlägga "Kvinnorna på det litterära fältet".

Anna Williams menar sammantaget att litteraturhistorien har ett kön, och att detta gäller under hela 1900-talet. Det låter sig säga och är säkert också ett viktigt varningsrop inför framtida övningar. Men det som är av verkligt intresse är inte det allmänna konstaterandet utan förklaringarna till att det blivit på det sättet. Och där blir man ofta varse att det inte är kvinnolitteraturen som sådan som satts på undantag utan snarare de genrer som kvinnorna företrädesvis odlar. 1880-talslitteraturen ger många exempel på det, men självfallet var det inte bara kvinnorna som drabbades av utslagningen. Williams kan konstatera att de kvinnliga författarna efter hand får mera utrymme men att de tenderar att särbehandlas. Men ännu den samtida litteraturen behandlas inte sällan så att kvinnor är kvinnor och män är människor.

Jadå, vi kan säkert ta åt oss lite var av kritiken. Att se bort från könet på mästaren är säkert ett tecken på att

man är långt hunnen i kanoniseringen. Hur mycket är försvarligt eller åtminstone förklarligt på vägen dit?

Anna Williams tycks mig ha sin styrka i de precisa iakttagelserna snarare än i de allmänna karakteristiker. Hon kan ibland slå knut på sig för att hamna i de rättfärdigas skara. När hon vill ha det till att den Nordiska kvinnolitteraturhistorien är mer tvåkönad än sina föregångare har jag svårt att förstå vad hon menar.

Hon tvingas konstatera att *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* är påfallande konventionell i både sin uppläggning och sin kanonsyn. Och är hon här inte just i närheten av en långt allmännare regel? Var och en som sysslat med att skriva en översikt vet naturligtvis att det inte är platsen för någon starkt personlig framställning av den typ man kan bestå sig med när man skriver en essä, en uppsats eller en monografi. Graden av personligt självvård kan naturligtvis variera. Bland dem som gått längst åt det personliga hållet är Sven Stolpe och Göran Hägg – men de hamnar oftast utanför. Också Sven Delblanc kostade på sig att vara förhållandevis personlig i en del av sina författarpresentationer i *Den svenska litteraturen*, men det är snarast ett undantag som bekräftar regeln. Det finns därför en avsevärd tröghet inbyggd i systemet. Det konventionalistiska draget är uppenbart och kanske inte ens oönskat.

Men visst är fegheten och trögheten livsfarlig. Den som en gång kommit med kommer gärna med också i fortsättningen. För den som inte kommit in i tid är det omvänt nästan ogörligt att göra entré i ett senare skede. Att upptäcka eller snarare uppväcka försummade författarskap borde vara bland det allra viktigaste för en forskare som noterar hur försumliga föregångarna varit. Men det är så oändligt mycket lättare att allmänt konstatera detta än att göra en faktisk omvärdering på den punkten.

Anna Williams är, som jag ser det, upptagen av ett rättfärdighetspatos. Jag hoppas att det också förenas med en så barnslig tilltro till att rättvisa verkligen kan skipas. Hon kan göra en viktig insats också framöver.

Per Rydén

Vivi Edström, *Astrid Lindgren och sagans makt* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 62). Rabén & Sjögren bokförlag, Stockholm 1997.

Ordens magi och sagans förtrollade värld uppenbarades för Astrid Lindgren tidigt under hennes småländska barndom. Fadern med sin berättarglädje var en viktig förmedlare av sägner och historier, men även gårdens drängar och pigor bidrog med sina slagfärdiga repliker och mustiga skrönor. Det var dock inte bara en muntlig berättartradition Astrid Lindgren fick ta del av. I ett toftigt statarkök, där kogubbens dotter läste sagan om

”Jätten Bam-Bam och feen Viribunda”, mötte det fem-åriga naturbarnet Astrid kulturen, texten och det skrivna ordet, en händelse som hon själv skildrat i essän ”Det började i Kristins kök”. Några år senare kunde hon i skolan beställa Barnbiblioteket Sagas små häften och tidens så populära jultidningar, där sagostoffet dominerade. I likhet med Selma Lagerlöfs författarskap är det lindgrenska dock i ovanligt hög grad förankrat i en muntlig och folklig tradition. Vad gäller Lindgren bör också betonas att själva barndomen och barndomens upplevelser måste ses som en grundförutsättning för hennes konstnärsskap.

Detta slår Vivi Edström fast i sin bok *Astrid Lindgren och sagans makt*, där hon diskuterar vad lyssnandet och läsandet i barndomstiden betytt för den vuxna sagoberätterskan Astrid Lindgren. Edström, den främsta Lindgren-forskaren i Sverige, har under årens lopp publicerat flera uppsatser och böcker om den författare som vid sidan av Selma Lagerlöf och August Strindberg mest bidragit till att göra Sverige känt över världen. År 1992 utgav Edström *Astrid Lindgren – vildtoring och lägereld*, där Lindgrens författarskap i dess helhet behandlas i syfte att klarlägga vari dess stora dragningskraft på såväl barn som vuxna ligger. I det nu föreliggande arbetet har perspektivet snävt in, och det är sagodiktaren Astrid Lindgren som står i centrum. Utgångspunkten för Edström är det sagohungriga barnet och den ”lyssnandets urscen” som blev så betydelsefull för Lindgrens skapande.

Utän tvekan är det fruktbart att göra denna biografiska koppling, när Lindgrens utveckling som sagodiktare skall skildras. Lindgrens barndom under 1910-talet sammanföll med den svenska sagans blomstringsperiod, vilken Edström behandlar i kapitlet ”Astrid Lindgren i sagans tradition”. Här ges perspektiv och bakgrund till Lindgrens sagodiktande. Runt sekelskiftet 1900 var sagan ett hett debattämne. Den blev en högst populär genre, och vad mera var, den fick dessutom anseende som en högststående genre med hemortsrätt inte bara i barnkammaren. Även etablerade författare som Selma Lagerlöf och Hjalmar Bergman skrev in sig i sagogenren. Sagovågen kulminerade runt 1910, och drygt 3/4 av sagodiktarna var kvinnor. I det stora sagoutbudet under 1900-talets början var givetvis många verk schablonartade och starkt moraliserande, något som fick kritikerna att tala om förflockning och nivellering. Också Elsa Beskow, som varit så dominerande i svensk barnlitteratur, inledde sin karriär 1899 och författade under det tidiga 1900-talet åtskilliga sagor, vilka kom att utgöra en betydelsefull bakgrund för Lindgren. Edström visar hur Lindgren går i dialog med de beskowska texterna och hur hon inte bara vidareutvecklar dem utan framförallt profilerar sig mot dem, ofta i lekfull protest. I sitt sagodiktande har således Lindgren fullföljt en kvinnlig tradition.

Vivi Edström har valt en kronologisk uppläggnings för sin studie över Astrid Lindgrens sagor. Efter de inledande kapitlen om barndomen, det tidiga 1900-talets sago-kultur och Astrid Lindgrens egna tidiga sagoalster följer kapitel om den mogna författarinnans olika sagor: *Nils Karlsson Pyssling*, 1949, den samling varmed Astrid Lindgren-sagan föddes enligt Edström, sagoromanen *Mio, min Mio*, 1954, *Sunnanäng*, 1959, ett verk som i viss mån hamnat utanför de gängse litterära kretsloppen, *Bröderna Lejonhjärta*, 1973, karakteriserad som en motståndssaga och slutligen *Ronja rövardotter*, 1981, betecknad som en modern skogssaga. Edströms syfte är att visa det nydanande i Astrid Lindgrens sagodiktning. Lindgren är enförnyare, en skapare av en modern saga, som får universell uppmärksamhet. Hon medvetandegör sagan på ett nytt sätt bl.a. genom att inom dess ramar ta upp existentiella frågor som liv, död och kärlek. I Lindgrens sagor ljuder en stark poetisk stämma, som fångar tillvarons magiska ögonblick, menar Edström. Hon betonar framförallt det mångsidiga i Lindgrens bruk av sagans mönster och visar hur Lindgrens sagokod blir alltmer komplicerad, alltmer förtäad. Lindgren låter sagan spela med olika genrer. Sagans godhet spelas ut mot mörker och grymhet och skriftspråkstonen lämnas mer och mer för en större muntlighet i uttrycken. Lindgren tillåter sig att både respektlöst skoja och driva med sagan samtidigt som hon låter den bli ett mångstämt instrument för sin egen livsvision.

I det avsnitt som handlar om Astrid Lindgrens erövrande av sagan presenterar Edström ett nytt och hittills ganska okänt material, när hon lyfter fram och analyserar de tidiga sagor som Astrid Lindgren publicerade under 1930- och 40-talen, vanligen i *Landsbygdens Jul*. De två tidigaste som påträffats är från år 1933. Innehållsmässigt rör det sig i dessa sagor om en kombination av ingredienserna jul, barn, skogstorp och djur. Berättelserna, enligt Edström ”fingerövningar i den genre där hon /Lindgren/ skulle bli mästare”, skrevs oftast för brödfödans skull, och Lindgren själv karakteriserade dem som en ”ungdomssynd”. När Edström nu som den första mer grundligt studerar dessa tidiga sagoalster ges härmed en annan förståelse för de senare sagorna. Påfallande är den bitvis starkt moraliserande tonen i 1930-talets sagor, vilka ändå i ansatser, teman och mönster på ett intressant sätt pekar fram mot den mogna produktionen och därmed framhäver kontinuiteten i Lindgrens författarskap.

Astrid Lindgren och sagans makt är ett verk rikt på skarpsinniga iakttagelser, inträngande analyser och träffande komparationer. Någon form av diskussion om sagan som genre, sagoforskningen i allmänhet och definitionsfrågan i synnerhet hade dock varit värdefullt att ha som bakgrund till analyserna av Lindgrens sagor. Trots avsaknaden härav är det svårt att tänka sig någon mer lämpad ciceron genom den lindgrenska sagovärld-

den än Edström med sin djupa kunskap i ämnet. Sagorna ses genomgående i ett brett perspektiv och placeras in inte bara i Lindgrens författarskap utan också i en vidare kontext, där Edström särskilt uppmärksammar utvecklingen i vuxenlitteraturen. Astrid Lindgren har inte bara sin förankring i en folkloristisk tradition. Edström betonar hur hon också hör hemma i den romantiska traditionens strömfåra i dikt och konst. T.ex. ligger metaforiken i *Mio, min Mio* nära den i Atterboms *Lycksalighetens ö*. Beträffande *Nils Karlsson Pyssling*, där sagans symboliska form får gestalta ett psykiskt skeende, pekar Edström på paralleller med 1940-talets litterära klimat med dess förtätade symbolsspråk. Inte minst viktig är parallellen med 1940-talets nya intresse för barnet, leken och fantasin. Leken, som hos Lindgren får arketyperns karaktär, rymmer också stråk av ångest och ensamhet, inslag som ofta förekom i 1940-talslitteraturen. Vidare kan man se hur det skymningstema, vilket förenar flera av sagorna i *Nils Karlsson Pyssling*, anslår en stämning som har mycket gemensamt med 1940-talets vuxenlitteratur. Däremot skiljer sig Lindgrens sagor på denna punkt från den klassiska sagan med dess konturskarpa värld, tydligt målad i vitt och svart.

Edström visar vidare på intressanta likheter mellan Lindgren och Harry Martinson. De har båda, menar hon, ett utpräglat sinne för sagans magi, och naturen utgör för båda en viktig inspirationskälla. 1950-talets intresse för kosmos kan man enligt Edström se återspeglat både i Lindgrens *Mio, min Mio* och i Martinsons diktsamling *Cikada*, där *Aniara* började publiceras. Flera påpekanden och observationer av liknande slag kryddar kontinuerligt Edströms analyser. Därmed öppnar hon vägen för fortsatta studier och stimulerar till fördjupade undersökningar av det komplexa växel-spelet mellan barn- och vuxenlitteratur, ett område som under senare år kommit att inta en alltmer framträdande plats i barnlitteraturforskningen. Edström pekar på intertextuella samband mellan Lindgren och Lars Forsell, Gustav Sandgren, Bo Setterlind, Edith Södergran, Karl Vennberg och Beppe Wolgers. Hur Astrid Lindgren i många fall också varit före sin tid är något som Edström noterar, bl.a. när hon framhåller den moderna appellen i en bok som *Mio, min Mio*. I skildringen av det ensamma, förörrättade barnet föregriper Lindgren den svarta pedagogiken, vilken lanserades av Alice Miller och vilken senare även återfinns i Sven Delblancs författarskap.

En annan intressant linje som Edström följer i Lindgrens sagor är det metafiktiva draget, vilket kan urskiljas redan i *Nils Karlsson Pyssling*. Särskilt tydligt är meta-greppet i *Mio, min Mio*, där Mio blir klart medveten om att han agerar i en saga. *Sunnanäng* kan, menar Edström, läsas som en metasaga som djupast sett handlar om inspirationens betydelse. Olika aspekter på konstnärskapet återkommer i flera andra sagor. Enligt Ed-

ström berättar Astrid Lindgren om och om igen sagan om sin egen tillblivelse som diktare.

Det går inte att ta miste på Edströms stora beundran för Lindgrens konstnärskap. Ibland får framställningen drag av panegyrik, och kanske används orden "mästerverk" och "mästerlig" alltför frikostigt. Men en sådan anmärkning är perifer och får på intet sätt undanskymma att *Astrid Lindgren och sagans makt* är ett synnerligen uppslagsrikt och perspektivrikt verk, som utgör ett väsentligt bidrag till Lindgren-forskningen. Vivi Edström skriver inspirerat och med ledig elegans. Hon pekar ut utvecklingslinjer och diskuterar tematik och symbolik i Lindgrens författarskap. Hon tar också upp mottagandet och kritiken av Lindgrens sagor, både samtidens reaktioner och senare diskussioner av författarskapet. Framförallt rör hon sig som framgått lika hemvant inom det barnlitterära som det vuxenlitterära fältet och lyfter fram spännande samband, gemensamma mönster och koder.

Lena Kåreland

Documentarism in Scandinavian Literature, red. Poul Houe & Sven Hakon Rossel (Internationale Forschung-zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft 18). Editions Rodopi B.V., Amsterdam – Atlanta, GA 1997 (230s.).

Skandinavister från Europa och USA samlades 1994 i Cerisy-la-Salle i Frankrike för att föreläsa om och debattera dokumentarismen i skandinavisk, särskilt svensk litteratur 1960–1980. Diskurserna föreligger nu i tryck tillsammans med en transkription av den "informella diskussion" (s. 108) forskarna tog del i tillsammans med den speciellt inbjudne Per Olov Enquist. *Documentarism in Scandinavian Literature* bjuder på en högst blandad konfekt, vilket kan synas vara helt i sin ordning med tanke på att fenomenet "dokumentarism" långt ifrån hör till litteraturhistoriens obsoleta arter: infallsvinklar och gränsdragningar är inte givna. Den så kallade dokumentärromanen, till exempel, har i teorin ifrågasatts som genre särskiljbar från romanen i allmänhet, samtidigt som den i praktiken tycks leva i full vigör och även uppfattas som specifik. Ett notervärt svenskt exempel från senare tid är Steve Sem-Sandbergs verkningfulla *Theres* (1996) om Ulrike Meinhof. Forskarnas situation har inte underlättats av de dokumentära drag som till och från uppträder i den "postmodernistiska" romanen med dess många gånger skärpta kunskapsrelativism.

Redaktörerna har disponerat bidragen i tre avdelningar: "den dokumentära litteraturens historia och teori", "dokumentär litteratur i Sverige", och slutligen "dokumentarism i Danmark och Norge". En av re-